

Opponensi vélemény

Muraközy László: Államok kora. Az európai modell

című akadémiai doktori értekezéséről

Az értekezés rendkívül időszerű és összetett témakört választott tárgyául. A modern államok gazdasági szerepe, azon belül az európai fejlődés és struktúra méltán tarthat igényt a közgazdaságtudományok művelői megkülönböztetett figyelmére.

Az értekezés az állam szerepét a második világháború, illetve a 2007-ben megkezdődött krízis közötti, több mint fél évszázados időszakban vizsgálja Európában, tengerentúli viszonyítási pontokat is keresve. A kitűzött fő cél *„e korszak állami szerepvállalásának komplex, átfogó, több síkon és vetületben mozgó vizsgálata, az európai modell és annak változatainak elemzése.”* (Tézisek 1. o.)

Az értekezés szervesen épít a jelölt korábbi, mindenekelőtt a költségvetési összefüggések területén elért eredményeire. A mű a témakör elmélettörténeti, gazdaságtörténeti és gazdaságpolitikai vonatkozásaira is kitér. Jelentős mennyiségű és értékes szakirodalmat dolgozott fel. Külön kiemelés igényel az intézményi közgazdaságtani, illetve az új politikai gazdaságtani megközelítés alkalmazása. Ugyanakkor a jelölt joggal hangsúlyozza: művében a statisztika több mint illusztráció. Alkalmazott módszerének egyik alapvető jellemzője a gazdaságtörténeti/statisztikai jellegű nemzetközi összehasonlítás.

Az értekezésben a statisztikai elemzés tartalmi jelentőségű. A vizsgált tényeket – egyéb megközelítések alkalmazásával egyidejűleg - statisztikai módszerekkel törekszik leírni. A statisztikai elemzés nagy jelentőségű az állam méretét, kiterjedését, szerkezetét, mindazok változásait tekintve, s a mennyiségi jellemzőkön túl még a minőségi sajátosságokat illetően is. (A disszertációban 114 ábra és 37 táblázat szerepel, széleskörű adatállomány alapján összeállítva.)

Az értekezés fő eredményei a következők:

1. *Az állam gazdasági szerepének leírása a költségvetések, elsősorban a költségvetések kiadási oldalának elemzése révén.* Ahogyan az értekezés 11. oldalán olvashatjuk: „Ha az államháztartás mérlegének kiadási oldalát áttekintjük, akkor valóságos fényképét kapjuk egy-egy év való(di H. P.) állami szerepvállalásának....A kiadások jelzik, jellemzik a kormány gazdaságpolitikájának lelkét, irányát, esetleg, ha van neki ilyen, a filozófiáját. ...A fő iránytű a könyvben a kiadások elemzése.”
A kiadási oldalon túl a mű kitér az államháztartások egyenlegének és az államadósságoknak az alakulására is. A részletes statisztikai elemzések jól mutatják az állami kiadások dinamikáját, az állam évtizedeken át növekvő szerepét a vizsgált időszakban.

2. *A jóléti kiadások dinamikája, illetve a jóléti kiadások eltérő arányai jelentőségének feltárása.* Az értekezés részletesen tárgyalja a jóléti állam gyökereit. (29-35. o.)
Részletesen kitér a Beveridge-jelentés jelentőségére a második világháború utáni időszak szakpolitikai megalapozásában. Az állami kiadások növekedésében egyértelműen kimutatja a szubvenciókra és transzferekre fordított tételek dinamikájának szerepét. (Pl. 58. o.) Az 50. és az 51. ábra összevetése alapján pedig éppen a szociális költségek képezik a kiadási szerkezetben a legfőbb különbséget Európa, illetve az Egyesült Államok között. „E területeken Európa átlagos értékei és az Egyesült Államok között a GDP 10-12 %-át kitevő eltérés figyelhető meg a kilencvenes és a kétezres években. Ez javarészt megmagyarázza az európai és az amerikai államháztartási centralizáció területén...látott lényeges eltérést.” (178. o.)
Ugyanakkor a jóléti kiadások aránya szignifikáns módon eltér az egyes európai országcsoportok között is, s magyarázhatja az államháztartási centralizáció különbségeit e csoportok között. (181. o.)
3. *A kiadási oldal változásai gazdaságpolitikai hátterének bemutatása.* A részletes statisztikai elemzések az állami kiadások reálértékének gyors bővülését mutatják a második világháború utáni időszakban. Joggal merülhet fel a kérdés: feltétlenül indokolt volt-e a jelentős állami költsékezés abban az időszakban, amikor gazdasági növekedés volt kimutatható, s a munkanélküliség is viszonylag alacsony szintet képviselt. (66-67. o.) Mint ismeretes, Keynes ajánlásai elsősorban recessziós helyzetekre vonatkoztak. (Ugyanakkor e tekintetben is felmerülhet az endogenitási probléma.) Az értekezés felhívja a figyelmet a választók fiskális illúziója jelentőségére e folyamatok kialakulásában. (69. o.)
4. *Az európai országok újszerű csoportosítása a vizsgált témakörök szerint.* Az eltérő típusok mindenekelőtt az egyes országcsoportok jóléti funkciói és kiadásai alapján kerültek meghatározásra. (Az egyes országcsoportok: a kontinentális, az univerzális/északi/skandináv, a dél-európai, az angolszász/liberális típusok, illetve a tranzíciós országok között a visegrádi, illetve a balti országok.) Ugyanakkor azok tükrözik az informális intézmények eltérő sajátosságait, illetve azok kölcsönhatásának jelentőségét a formális, közöttük az állami intézményekkel.
E tipizálást nagyrészt alátámasztották az értekezés VIII. fejezetében (Az állam működésének minősége) részletesen feldolgozott nemzetközi kompozit mutatók (Economic Freedom of World, World Economic Freedom, Worldwide Governance Indicators) is. (215-238. o.) Az elemzett összefüggések között külön megemlítené az európai és az amerikai szabadságmodell közötti eltérések azonosítása „a kormányzat mértékében és szerepében, valamint a munkaerőpiac szabadságában, rugalmasságában...Ugyanakkor...ha jóval kisebb mértékben, de...a tulajdon szabadságánál és a korrupciónál is előnyt mutatnak a tengerentúli OECD-országok.” (227. o.)

Külön kiemelés igényel a *tranzíciós országcsoporthoz* sajátosságainak feltárása az idézett fejezetben, illetve az azokat külön tárgyaló szerkezeti egységben. (239-262. o.)

5. *A jelenlegi (2008-ban kezdődött) krízist követő fiskális konszolidáció elkerülhetetlenségének bizonyítása.* Noha a legutóbbi (jelenlegi) krízis elemzése alapvetően kívül esik az értekezésben célként megjelölt időszakon, a mű fontos adalékokat tartalmaz e témakör tekintetében is. A fő fiskális kihívások, közöttük az idősezés és a globalizáció problémaköreinek rendszerezésén túl meggyőzően jelzi a probléma rendkívüli, a második világháború óta eltelt időszak egyetlen szakaszához sem hasonlítható súlyát: 2007-2010. között az OECD-országokban 24 %-kal nőtt az államadósság, amelynek mindezek nyomán békeidőben példátlanul magas, s minden bizonnyal fenntarthatatlan szintje alakult ki. (306. o.) Lényeges tény, hogy a jelzett adósságdinamikában a folyó hiány növekedésén túl a bankkonszolidáció volt meghatározó, főleg a pénzügyi közvetítésben kiemelkedő szerepet betöltő országokban.

A fiskális kiegyensúlyozatlanság, a növekvő államadósságok problémáit tovább növelné a hosszú távú kamatlábak esetleges erőteljes emelkedése. Az értekezés joggal húzza alá az elsődleges egyenlegek javításának igényét, továbbá a belső megtakarítások jelentőségét az államháztartás finanszírozásában. (297-300. o.) A fiskális konszolidáció azonban a jelenlegi, illetve az előre látható körülmények között a gazdasági növekedés lassulása irányában fejtené ki hatást. Ugyanakkor a jelölt hangsúlyozza: lényeges eltérések mutatkoznak az egyes országok között a kiigazítási igény tekintetében.

Az értekezés fő problémái – esetenként egy-egy kérdéssel jelezve - a következők:

1. *Leírható-e az állam szerepe kizárólag az állami kiadások alakulása alapján?* Az értekezés kitűzött – önmagában sem csekély igényű - célja az állam szerepének leírása a vizsgált időszakban. (9-16. o.) A modern állam gazdasági szerepe – a leginkább elterjedt értelmezés szerint - az intézményi keretek fenntartásán túl a verseny feltételeinek biztosítása, az allokáció, a redisztribúció, illetve a stabilizáció. Azaz e funkciók között csak egy a redisztribúció, ám annak elemzéséhez sem elég pusztán a kiadási oldal vizsgálata. (Megjegyzést igényel: az értekezés a kiadási oldal hangsúlyos tárgyalásán túl az államháztartási egyenlegek, illetve az államadósságok alakulását is folyamatosan bemutatja.) A mű a jelzett költségvetési (államháztartási) adatok vizsgálatán túl – mint az már szerepelt – különböző, alapvetően kvalitatív tartalmú kompozit mutatók elemzését is tartalmazza. Ez azonban nem szünteti meg azt a hiányosságot, hogy az állam szerepe döntően a kiadási oldal statisztikai mutatói alapján kerül bemutatásra. *E megközelítés az állam szerepének fentebb jelzett fontos dimenzióit szükségképpen nem, illetve csak részben teszi feltárhatóvá.* (Mindezekre

figyelemmel helyesebb lett volna, ha a mű címe és kitűzött fő céljai is a közpénzügyeket jelölték volna az értekezés fő területeként.)

2. *Mi az európai modell lényege, melyek annak fő sajátosságai?* Az értekezés az európai modell fő jellemzőit öt terület mentén kívánja feltárni. Azok alapján a fő sajátosságok az 1970-es évek közepéig a következők: keynesiánus gazdaságpolitika az ötvenes-hatvanas években; széles körű jóléti ellátások rendszerének kiépülése; az állami beavatkozás és a jóléti rendszerek kiépítése és kiterjesztése; kedvező nemzetközi feltételek; viszonylagos szinkronitás a fejlődésben. (75-76. o.) Noha a leírtak valóban lényeges jellemzők, ám az állam szerepének szélesebb értelmezése alapján már nem tűnnek elégségesnek az európai modell leírására.

3. *Intézményi evolúció versus intervencionalista irányzat a közgazdasági gondolkodásban?* Az értekezés 131. oldalán e két fő irányzat szembeállítására szerepel. A közgazdaságtudományi irányzatok e csoportosítása vitatható, sőt némileg önkényesnek tűnik.

A jelölt nagy mennyiségű, s a közgazdaságtudomány határait túllépő szakirodalmat, jelentős részben társadalomtudományi munkákat dolgozott fel. (Az alkalmazni kívánt intézményi megközelítés ezt igényelte is.) A széles társadalomtudományi irodalmat a jelölt magabiztosan, olykor szellemesen tárgyalja. A művet tovább gazdagítják a történelmi és gazdaságtörténeti eszmefuttatások. E kétségtől rendkívül színes expozíció mellett azonban esetenként elhalványul az elemzés közgazdaságtudományi vonulata. A fiskális politika egyes mélyebb hatásmechanizmusai (pl. annak hatása az összkeresletre, a kiszorítási hatás, a kínálati oldali politikák lehetőségei, a közpénzügyek fenntarthatósága, a fiskális decentralizáció lehetőségei és hatásai, a külső egyensúlytalanságok hatása a fiskális politika lehetőségeire, a gazdasági növekedésre gyakorolt hatások stb.) csak korlátozottan, vagy egyáltalán nem szerepelnek a műben. A tárgyalt elméleti irányzatok közül pedig különösképpen hiányzik az – európai modell kialakulására jelentős hatást gyakorló – ordoliberalis iskola.

4. *A szupranacionális intézmények, koordináció mellőzése.* A legutóbbi több mint hat évtized európai fejlődésének, az „európai modell” sajátosságainak feltárása véleményem szerint nem nélkülözhetik a szupranacionális szint, az európai integráció vizsgálatát. Ez pedig szinte teljes mértékben kimaradt az értekezésből.

5. *További észrevételek.* A tárgyalt témakör rendkívüli bonyolultsága miatt számos további észrevétel is felmerülhet. Azok közül – a teljesség igénye nélkül – az alábbiakat teszem szóvá:

- szokatlan és vitatható a „nominális és reál” gazdaságpolitika megkülönböztetése, a nominális, illetve a reálváltozók egészen más tartalmat hordoznak (12. o.);
- a monarchikus államformák önmagukban nem akadályozzák a tőkés gazdaság fejlődését (21. o.);
- a „törvénykezés” helyett helyesen: törvényhozás (31. o.);

- a központi költségvetés az újraelosztást csak korlátok között tartalmazza, különösképpen a szövetségi államok esetében (50. o.);
- meglepő, hogy a munkanélküliség a természetes rátája alá csökkent Európában a második világháború utáni két évtizedben (65. o.);
- az állítás, miszerint a fiskális politika a vizsgált időszakban nem volt anticiklikus, bizonyítást igényelne (75. o.);
- vitatható, hogy „a megfelelő gazdasági integráció és harmonizáció valójában nem volt előfeltétel” a mediterrán országok európai integrációja során (99. o.);
- vitatható a hetvenes évek párhuzamba állítása az 1929-1933. évi válsággal a protekcionizmus vonatkozásában (109. o.);
- számos helyen szerepel a „közszektor” kifejezés, nagyjából az államháztartás területének szinonimájaként (pl. 122-123. o. stb.), az SNA szerint azonban azt a közigazgatási szektor, a köztulajdonban álló vállalatok, illetve a nonprofit magánintézmények együttesen alkotják;
- a különböző kompozit mutatók esetében az „intézményi minőség” nem minden esetben az állami intézményekre vonatkozik;
- az ageing kifejezés magyar megfelelőjeként az „előregedés” helyett inkább az „idősödés” ajánlom (263. o.);
- az állam szerepe nem azonos „a közszektor kiterjedésé”-vel (324. o.);
- a gazdag irodalmi bázisból hiányoznak az Európai Bizottság különböző kiadványai, mindenekelőtt a következők: European Economy, EE Economic Papers, Economic Briefs, amelyek igen neves szerzők műveit tartalmazzák; nem volt mód továbbá dokumentumelemzésre, amely fontos, s a témakor feltárása során különösen jól alkalmazható empirikus módszer. Zavaró ugyanakkor, hogy egyes intézmények (pl. OECD, ECB) által kiadott munkák esetében a hivatkozásoknál nem a szerzők, hanem az érintett intézmények szerepelnek, holott e művek nem hivatalos dokumentumok.
- A felhasznált adatbázisok között nem szerepel az AMECO, amely pedig a témakör elemzése szempontjából is nagy jelentőségű.

Összefoglalásképpen a következőket kívánom kiemelni. Az értekezés a jelölt önálló, a korábbi tudományos fokozat megszerzését követő munkájának eredménye. Hiteles adatokat és újszerű eredményeket tartalmaz. A mű az akadémiai doktori értekezéssel szemben támasztott tartalmi és formai követelményeknek megfelel. Mindezekre figyelemmel javasolom a nyilvános vita kitűzését és a mű elfogadását.

Budapest, 2013. április 30.

Halmi Péter